KULLA, Florida (2014). "Hayatını Türk ile Arnavut Dil ve Edebiyatına Adamış Şahsiyet Olarak Şemsettin Sami". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/florida-kulla.pdf), ss.659-672

Florida KULLA*

HAYATINI TÜRK İLE ARNAVUT DİL VE EDEBİYATINA ADAMIŞ ŞAHSİYET OLARAK ŞEMSETTİN SAMİ

Giriş

Sami Frashëri veya Şemsettin Sami bir Arnavut ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, fakat ömrünün büyük bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'da geçirdiği ve ardından hem Arnavut hem de Türk okuyucularına eser bıraktığı için her iki taraftan da ayrı ayrı araştırılmış, fikrî, siyasî ve edebî kişiliği ortaya konulmuştur. Buna göre Türk araştırmacılar kendisini bizzat yazdığı eserlerden esinlenerek tanıtmışlar ve daha çok sözlük, ansiklopedi ile edebiyat eserlerine vurgu yapmışlar, Arnavut araştırmacılar ise onun Arnavutça dilbilgisine katkıları ve milliyetçi yönü ile Arnavutluk bağımsızlığındaki rolüne yoğunlaşmışlardır.[658]Hem Türkoloji hem de Albanoloji açısından tek yanlı araştırılmış bir şahsiyet. Oysa onun sözlüklerinden istifade etmeyen bir türkolog veya albanolog düşünemeyiz.[659]Her ne kadar ilk bakımda onun hayatı bir yazarın sistematik ve disipline edilmiş hayatına benzese de aslında daha yakından incelendiğinde çok dinamik ve içinde tezatları olan bir hayatı vardı. Arnavutluk'ta Frashëri bölgesinde dünyaya gelen ve İstanbul'da vefat eden Şemsettin Sami, Osmanlı İmparatorluğunda yüksek düzeyde bir memur iken aynı zamanda Arnavut harflerinin yasadışı topluluğunun önderi idi; Arnavut milliyetçiliğinin temelini atan ve bunun için eser veren kişi iken Türk dilinin en güzel şekilde ele alındığı ve açıklandığı sözlüğün da sahibidir. Böylece onun

---

* Yeni Nesil Bilim Destekleme Derneği.

658 Şemsettin Sami'nin milliyetçi görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Rexhepagiq, Jashar, *Sami Frashëri dhe Pedagogjia e Rilindjes Kombëtare (Sami Fraşeri ve Millî Rönesansının Pedagojisi),* Kosova Bilim ve Sanat Akademisi Yay., Priştine 1995

659Kaleshi, Hasan, *Sami Frashëri në Letërsinë dhe Filologjinë Turke (Türk Edebiyat ve Filolojisinde Şemseddin Sami),* Logos-A Yay., Üsküp 2010, s. 9

eserleri hem "orada" hem "burada", kişiliği de hem "uzak" hem de "yakın" olarak algılanmıştır. Bu "görünüşte" çelişkiler onun hayatının ve çalışmalarının bir bütün olarak ele alınmasıyla ancak giderilebilir ve Şemsettin Sami'nin kişiliği doğru anlaşılabilir. Tanzimat döneminde Doğu ve Batı kültürünü eserlerinde birleştirme ve halka tanıtma gayesini edinen öncü kişilerden biri olan Şemsettin Sami, hem dil hem de edebiyatta günümüzde sadece güçlü akademik enstitülerinin ortaya koyabileceği düzeyde eserler hazırlamıştır.

Doğumu, Ailesi ve Öğrenim Süreci

Sami Frashëri Miladî 1 Haziran 1850 (Hicrî 22 Rexheb 1266) yılında o tarihte Arnavutluk'un sınırları dâhilinde bulunan Yanya vilayetinin Ergiri (günümüz adıyla Gjirokastra) sancağına tabi Premedi kazasında Dağlı nahiyesinin merkezi olan Frashër köyünde dünyaya gelmiştir.[660] Babası Frashër'in tımar beyi olan Halit Bey'dir. Dedesi Durmuş Bey ise Berat'tan Fraşeri'ye göç etmiş ve orada yerleşmiştir. Annesi iseFatih Sultan Mehmet ve II. Bayezit dönemi ricalinden İmrahor İlyas Bey'in soyundan Emine Hanımdır.[661] Halit Bey ve Emine Hanım 1835 yılında evlenmiş ve bu evlilikten sekiz çocuk dünyaya gelmiştir, sırasıyla Abdül, Nefise, Şerif, Naim, Şahinisa, Sami, Tahsin ve Mehmet. Şemsettin Sami henüz çocuk yaşta iken 1859 yılında babasını, iki yıl sonra (1861) da annesini kaybetmiştir. İlk derslerini doğduğu köyde Tepelenalı Mehmet Efendi'den alır ve Arapça ile Farsça'yı öğrenmeye başlar. Arnavut geleneğine göre ebeveyn vefat ettiğinde aile küçüklerine kardeşlerinin en büyüğü bakar ve bu yüzden de Abdül, kardeşleri için daha çok perspektif olur düşüncesiyle ailesini Yanya'ya taşır. Sami'nin işte burada, Yanya'da öğrenimdeki ikinci evresi başlar ve ağabeyi Naim ile birlikte Zossimea Rum Mektebinde (1861) yılında kaydolur, liseyi sekiz yıl yerine yedi yılda tamamlar ve lisede Eski ile Yeni Yunanca, Fransızca, İtalyancayı öğrenir, ayrıca coğrafya, tarih, matematik, astronomi, hikmet gibi dersleri de görür.[662]

---

[660]Levend, Agâh Sırrı, *Sami Frashëri,* Terc. Genciana Abazi-Egro, Dituria Yay., Tiran 2004, s. 37

[661] Topaloğlu, Yüksel, *Şemsettin Sami- Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları,* Ötüken Yay., İst. 2012, s. 27

[662] Polisi, Mehdi, *Sami Frashëri- Personalitet Shqiptare në Kâmûs Al-a'lâm (Kâmûs Al-a'lâm'da Arnavut Şahsiyetleri*), Logos-A Yay., Üsküp 2002, s. 13

Şemsettin Sami'nin İstanbul'a gelişi ve eserleri

Bir yandan Doğu diğer yandan da Batı kültürüyle donanmış olan Şemsettin Sami, lise bitiminden üç yıl sonra İstanbul'a gelir (1870). Şemsettin Sami burada 34 yıl boyunca 60'tan fazla eser kâleme alacaktır. İstanbul'da "Metbuat Kâlemi"nde işe başlar, yayınlamayacağı kısa ve genel bir tarih çalışmasını hazırlar, *Fransa'nın kısa tarihi* eserini Fransızca'dan Osmanlıca'ya çevirir ve ilk Türk romanı olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*'ı kâleme alır.[663]Roman il önce "Hadika" dergisinde yayınlanır, ardından da 1872 tarihinde kitap şeklinde okurlarına kavuşur.[664]İranlı Firdevsî'nin Şahname'sinden *Sührab* adında hazırladığı piyesini de "bir tiyatro eserinin metodu ile kurallarına uymadığını" düşündüğü için yayınlamaz.[665]Çeviri ve yazı işlerinde yatkınlık kazanmak için bir süreliğine Ebuzziya Tevfik'in çıkardığı *Hadika*, sonra da *Sirac* dergisinde yazar ve çevirmen olarak çalışır. *Hadika* ardından *Sirac* dergisinin de kapatılmasıyla 1873 yılında Fransızca'dan tercümelerine yenilerini ekleyerek *İhtiyar Onbaşı* adlı dramı ve *Galetee* adlı meşhur hikâyeyi çevirir ve yayınlar. 1874 yılında *Besa* yahut *Ahde-i Vefa* adlı piyes çalışmasını kâleme alır ve aynı yılda bu oyun Gedikpaşa Tiyatro'sunda sahnelenmeye başlar. Bu eser, önsözünden anlaşıldığı üzere, Libya başkenti Tripoli'de kâleme alındı ve Ş. Sami, Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik'in kurduğu "Matbuat-ı Ceyyide" kütüphanesinin ilk eseri olarak 1874yılında yayınlandı. Ş. Sami Tanzimat döneminde, tiyatronun daha yeni yeni İstanbul'da kendini göstermeye başladığı sıralarda ilk piyes yazarlarından birisi idi. Ancak yine de toplam yazdığı dört piyesçalışmasından Türk edebiyatında en çok *Besa*tiyatro eseribilinir, Arnavut yazarları da Arnavutlara has bir özelliğe yer verildiği için bu eserin yazımına millî bir düşünce yüklerler.[666]Besa tiyatro eserinde sırf daha önce yemin tahtında besa yahut ahde-i vefa verdiği için bir babanın öz oğlunu öldürülmesi konu alınır ve eserde babanın bu kararı üzerinde fikirler beyan edilir.[667]Ardından yine tiyatro eseri olan *Seydi Yahya*'yı kâleme alır ve bu piyeste de İspanya'daki müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki savaşlarda kahramanlıklar gösterip, sonrasında büyük acılara gark

[663] Topaloğlu, a.g.e., s. 30-31
[664] Kaleshi, a.g.e., s. 18
[665] Levend, a.g.e., s. 14
[666] Kaleshi, a.g.e., s. 20-21
[667] Geniş bilgi için bkz. Sağlam, Nuri, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında "Millî Tiyatro" Anlayışı ve Şemseddin Sami'nin "Besa Yahut Ahde Vefa" Adlı Piyesi", *İlmî Araştırmalar* 8, İst. 1999, s. 202-206; Eserin Arnavutça önsözü için bkz. Kaleshi, a.g.e., s. 24-31

olan korkusuz ve sorumluluk sahibi Seyyid Yahya'nın macerası anlatılır.[668]Yine bu yılda Trablusgarp'ta *Vilayet* gazetesinde görevlendirilmek üzere Tragblusgarp'a gider, bir yıl ikamet eder ve *Trablusgarp* gazetesinin başyazarlığını yapar. Bu süreçte kendi ifadesine göre "Avrupa'nın bir ucunu" görür. 1876'da halen sürgünde olan Ebuzziya Tevfik adına *Muharrir* dergisini çıkarmaya başlar. Daha sonra basın faaliyetinin ilk önemli girişimi olan *Sabah* gazetesini ucuz bir fiyatta satılmak üzere 9 Mart 1876 yılında çıkarır ve bu gazetede 3 Ocak 1877 tarihli 256. sayısına kadar çalışır.[669] Bu arada bir diğer tiyatro eseri olan *Gâve* veya *Kâve*'yi yayınlar. Konu Firdevsî'nin "Şahname"sinden değiştirerek alınmıştır. Eserde İran kralı Dahhak'ın halka yaptığı zulümler anlatılır. Kâhin rahiplerin sözleri üzerinde Dahhak her gün putlarına bir çocuk kurban etmeye başlar. Demirci Kâve'nin çocukları askerler tarafından kaçırılınca Kâve birkaç çobanla birlikte kralı ve yardımcılarını öldürür ve çocuklarını kurtarır.[670]Yazarın *Himmetu'l Himâm fi neşr al-İslam* eserinin sonunda kaydettiği yayınlanan ve yayınlanmayan eserler listesinden anladığımıza göre yazdığı fakat yayınlamadığı *Mazâlim-i Endelüs* adında bir tiyatro eseri daha vardı ki eserde Endülüs'te engizisyon mahkemelerinde hayatlarını kaybeden müslümanlar ele alınıyor.[671]Şubat 1877'de Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne atanan Sava Paşa'nın mühürdarlığı göreviyle Rodos'a gider ve beş ay kalır. Daha sonra Yanya'ya geçerek Türk-Rus savaşının başladığı sırada Abidin Paşa'nın reisliğinde teşekkül etmiş olan Sevkiyat-ı Askeriye Komisyonu'nun birkaç ay başkâtipliğini yapar ve aynı yılda İstanbul'a döner. 1878 yılında *Tercüman-i Şark* gazetesinde yazarlığına başlar ve gündemde olan Arnavutluk konusu için birkaç makale kâleme alır. *Tercüman-i Şark* gazetesi kapanınca gazeteyi çıkaran Mihran Efendi ile birlikte kurduğu *Cep Kütüphanesi* serisinden *Medeniyet-i İslamiye, Esâtir, Kadınlar, Gök, Yer, İnsan, Yine İnsan, Emsal,*[672] *Letaif,*[673] *Usûl-i Tenkît ve Tertîb, Lisan*kitapçıklarını ve ayrıca Fransızcadan tercümesini yaptığı *Şeytanın Yadigârları* ile *Sefiller*'i yayınlar.[674] 1879

[668] Töre, Enver, *Şemseddin Sami'nin Tiyatroları,* Asos Yay., İst. 2008, s. 203-209
[669] Topaloğlu, a.g.e., s. 30-31
[670] Töre, a.g.e., s. 321; Kaleshi, a.g.e., s. 33-39
[671] Kaleshi, a.g.e., s. 21
[672] Eserde Sabah ve Tercüman-i Şark gazetelerinde Şundan Bundan sütununda Ş. Sami'nin yazdığı atasöz ve özdeyişlerin tamamı toplanmıştır. Eser 511 sayfadır.
[673] Eser 372 latifeyi içerir. Latifeleri içeren eser türü olarak da ilk eserlerden sayılır. Eserde *Sabah* ve *Tercüman-iŞark* gazetelerinde Şundan Bundan sütununda Ş. Sami'nin yazdığı latifelerin tamamı toplanmıştır.
[674] Topaloğlu, a.g.e., s. 31-32

yılında İstanbul'da Arnavutların kültürel gelişime yardımcı olmak amacıyla *Arnavut HarfleriTopluluğu* oluşturulur ve Şemsettin Sami de bu topluluğun bir üyesi olur. Bu sırada *Arnavut Dilinin Alfabesi*'nioluşturur ve *Arnavut Dilinin Grameri'*ni kâleme alır.[675]

1880 yılında II. Abdülhamit'in iradesiyle saraya alınarak Mâbeyn-i Hümâyun'da kurulan Teftiş'i Askerî Komisyon-i Âlisinin iki kitabetinden birine kâtip olarak atanır. 1892'de bu komisyonun başkâtipliğine getirilir ve bu görevi ölümüne kadar devam eder. Bu görevi boyunca tüm enerjisini ve dikkatini Türk kültürü, dili, edebiyatı, sözlüğü gibi önemli konulara vermiş ve Fransızca'dan Türkçe'ye *Kâmûs-i Fransevi*, halen önemini muhafaza eden *Kâmûsü'l-a'lâm, Kâmûs-ı Arabî, Kâmus-ı Türkî* ve başka sözlük, dilbilgisi ve imlâ kitapları, şerhleri, çevirileri, 1890'lı yılların sonlarında *Sabah* gazetesinde Türk edebiyatı ve Türkçenin temel sorunları üzerine yazdığı kapsamlı ve ciddi makaleleri ve daha buna eklenebilecek pek çok eseri, bu süre zarfında kâleme alınmış eserlerden birkaçıdır. Kâleme aldığı bu eserlerden dolayı dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından taltif edilmiş ve maddi olarak da ödüllendirilmiştir. Ayrıca yine bu süre içerisinde 1881'de *Aile* adlı bir mecmuayı çıkarır ancak mecmuayı sadece dört sayı devam ettirebilir. Aynı yılda *Hafta* mecmuasını çıkarır ve bu mecmuadan 2 Ocak 1888 tarihine kadar tek başına ilk 20 sayısını çıkarır.[676]

---

[675] Levend, a.g.e., s. 39

[676]**Sami Fraşeri'nin orijinal eserlerinden şu eserler Tiran'daki Millî Kütüphane'de bulunur: Ahde**-i Vefa (İst. 1875), *Besa-Drame* (İst. 1876), *Yine İnsan* (İst. 1879), *İnsan* (İst. 1880), *Gök-Kozomgrafi* (İst. 1879), *Emsal-Proverba* (İst. 1880), *Yer-Toka* (İst. 1879), *Gave* (İst. 1876), *Himmetu'l-Humamfi neşri'ş-İslam*- Përpjekjet për Përhapjen e Muslimanizmës (İst. 1884), *Letaif- Tregime Zbavitëse* (İst. 1884), *Fusuli Erbai- Katër Stinët* (İst. 1882), *İhrat ve Kestiyat- Shpikjet dhe Zbulimet* (İst. 1892), *Tehayyulat* (İst. 1901), *Huide Cin-Osmanlıca şeklinde yorumlanan Farsça Şiirler (*İst. 1886), *Tasrifati Arabiye- Lakimet Arabe* (İst. 1886), *Lisan* (İst. 1887), *Medeniyet-i İslamiyye* (İst. 1886), *Fransızca- Türkçe Sözlük, Usuli Tenkit ve Tertib- Shenjat e Pikësimit dhe Ndërtimi i Fjalive* (İst. 1887), *İstori eSkënderbeut* (Bükreş 1898), *Alfabetare e Gjuhësë Shqip (*Abetarja e Stambollit), S. Frashëri, Jani Vreto, Pashko Vasa ve Koto Hoxhi (A. Zelici Basım Evi, Kostantinopol 1879, 136 f.)- *Shkronjëtore e Gjuhësë Shqipe* (Shtyptorja "Drita", Bukuresht 1886, 128 f.), *Dheshkroje* (Shtypshkronja e Shoqërisë "Dituria", Bukuresht 1888, 159 f.). **Ş. Sami'nin eserlerinden şu eserler Arnavutça'ya tercüme edilmiştir:***Shqipëria Ç'ka Qenë, Ç'është e Ç'do të Bëhet- Arnavutluk ne idi, nedir ve ne olacak* (Terc. Shanin Kolonja, 165 f. Yer ve tarih yok)- *Taaşşuk- Ta'lat ve Fitnat* (Dashuria e Talatit me Fitnetin, Terc. Mehdi Polisi, Ruzhdi Lata, Logos-A Yay., Üsküp 2002), *Kâmûs-Al-a'lâm'da Arnavut* Şahsiyetler (Personalitetet Shqiptare në Kâmûs-Al-a'lâm), *Gjuha (Dil),* Terc. Mehdi Polisi, Logos-A Yay., Üsküp 2002), Vepra 1: Besa, Vepra 3: Fjale të Urta (Atasözler), V. 5: Shkronjëtore e Gjuhës Shqipe (Arnavutça Grameri), *Vepra 7: Kamus Al-a'lam, Vepra 11: Anekdota-Letaif* (Terc. Mehd Polisi-Xhevat Lloshi, Logos-A Yay., Üsküp 2004, *Vepra 13: Qytetërimi İslam-Medeniyet-i* islamiye (Terc. Mehdi Polisi-Xhevat Lloshi, Logos-A Yay., Üsküp 2004), *Qielli-Gök; Yer-Toka; İnsan-Njeriu; Yine İnsan-Përsëri Njeriu; Esatir-Mitologjitë* (Terc. Mehdi Polisi), Logos-A Yay., Üsküp 2005).

Şemsettin Sami'nin Evliliği ve Çocukları

1883 yılında Edremitli Kazasker Saadettin Efendi'nin kızı Emine Hanım'la evlenir. Bu evliliğin ardından kayınpederi Saadettin Efendi'nin Kandilli'deki yalısına taşınır. Burada yaklaşık on yıl ikamet ettikten sonra Erenköy'ünde bizzat inşa ettirdiği köşküne taşınır. Sami'nin Samiye, Ali Sami, Sadiye, Sadi isminde dört çocuğu olur. En büyük kızı Samiye Hanım 1901'de Tevfik Paşa kabinesinde Maliye, Eğitim ve Vakıflar Bakanı görevlerinde bulunan Reşit Erer ile evlenir ve bu evlilikten Mehmet ile Emin adında iki çocuğu olur. Bilindiği üzere çocuklarından Ali Sami Bey ise Türk sporunun önemli isimlerinden biri olan Ali Sami Yen'dir. Ali Sami Fahire ile evlendi fakat çocukları olmadı. İkinci kızı Sadiye Hanım radyolog Doktor Neşet Beken ile evlenir, bu evlilikten bir kızı olur. Diğer oğlu Sadi ise onsekiz yaşında iken vefat etmiştir. 1892 yılında üremi hastalığında yakalanmış olan Emine Hanım vefat eder ve Şemsettin Sami bir yıl sonra büyük ağabeyisi Abdül'den dul kalan eşi Belkis hanımla evlenir. Belkis Hanım'ın Mithat ve Emine adında çocuklarla birlikte Şemsettin Sami'nin himayesinde beş çocuğu olur. Ayrıca Şemsettin Sami ile Belkis'in evliliğinden İskender adında bir çocukları olur. Abdül ile Belkis'in oğlu Mithat ise babası gibi milliyetçiydi. Önce Tiran'da kitapçılık yapmış daha sonra Amerika'ya gitmiş ve orada 1940 yılında vefat etmiştir. Şemsettin Sami çocukların eğitimi ile özel olarak yakından ilgilenir, onlara özel dersler aldırır, yabancı dil öğrenmeleri için telkinde bulunur ve onları ne çok şımartır ne de çok korkutur. Hayatının son yıllarını hastalıklar ve ekonomik sıkıntılar içinde geçiren Ş. Sami, 4 Haziran 1904 yılında 54 yaşında iken vefat etmiştir. Cenazesi Erenköy'ündeki Sahrayıcedid Mezarlığı'na gömülmüştür. Ancak daha sonra 1968 yılında mezarı buradan alınarak Feriköy'deki aile kabristanına nakledilmiştir.

1. Türk Dil ve Edebiyatında Şemsettin Sami

a. Türk Dilinde Şemsettin Sami: Şemsettin Sami Türkçenin sadeleşmesi ve oluşturulması noktasında önemli bir rol oynamıştır. Modern dilbilgisine ve Arapça ile Farsça'yı çok iyi bilen bir şahsiyet olarak Ş. Sami, Türkçeyi ilk yazılı eserlerden takip edebilmiştir. Türkçenin bağımsız bir dilden başka dilleri de içererek karışık ve bağımlı bir dile dönüştüğünü, Türkçe'nin vokalik sistemine Arapça'nın ve Farsça'nın uymadığını söyler. Ona göre yazılan Türkçe

aslında ne Arapça, ne Farsça ne de gerçek Türkçe'dir. Bu yüzden de bu şekilde yazılan edebiyat halkın hayatından ve ideallerinden uzak kalmıştır. Bunun üzerinen Ş. Sami hem teorik hem de pratik olarak Türkçe ile ilgili düşündüğü ve tespit ettiği hususları savunmaya başlar. Eser ve yazılarında da böylece dilin tüm alanlarına değinir(alfabe, imla, dilbilgisi, sözdizimi, etimoloji ve dil tarihi). Dilbilimsel ve sözdizimi açısından Avrupalı bir bakış açısına sahip olan Ş. Sami, Türkiye'de Avrupa türkolojisini takip eden ilk şahıs olur.[677]Şemsettin Sami'ye göre dil, "ifade-i merâm" veya "ifhâm-i merâm" etmeye yarayan muhtelif ses ve işaretlerden oluşan bir araçtır ve ona göre bu aracı en yetkin biçime getiren ve kullanan da insandır. O, dilde doğrudan ve sorunsuz taşıma kanallarının kullanılması veya tercih edilmesinin önemli olduğunu, aksi yollara sapmanın yani dili hem anlam, hem de söyleyiş ve ibare açısından zorlaştırmanın doğru olmadığını vurgular. Dil bilimcilerinin dil doğuşu veya kaynağı ile ilgli ortaya koyduğu iki temel tezlerden, yani dilin Tanrı tarafından insana verilen bir lütuf olması ve dilin bizzat insan tarafından yaratılmış olması tezlerinden ikincisini kabul eder ve bu yaklaşımıyla o, bir Müslüman Osmanlı toplumu aydını veya dilbilimcisinden ziyade seküler dünyanın aydını ya da dilbilimcisi gibidir. "Lisan" adlı eserinde de lisanın kadim bir şey olmadığını, sonradan zuhur ettiğini açıkça ifade eder. O, kelimeleri *taklidî kelimeler* ve *rastlantısal kelimeler* şeklinde ikiye taksim eder. İlk insanların dil kabiliyetlerini yeni konuşmaya başlayan bebeklere benzetir. Dillerin çoğalmasına sebep olarak da "mesafe ve karışmazlık"ın sebebiyet verdiğini söyler. Aynı zamanda Sami, kendi deyimiyle "kavmiyyet" ve "cinsiyet"in yani millet olmanın birinci "alâmeti" ve "esası"nı bütün bireylerin konuştuğu ortak dile bağlar. Ona göre ancak aynı dili konuşan topluluk bir milleti oluşturabilir. Bundan dolayı Sami, millî varlığı ve birliğini temin etmek isteyen bir topluluğun öncelikli olarak dilini düzeltmesi, yoluna koyması ve ilerletmesi için çalışması gerektiğini söyler. Buna göre "dil kaybolursa millet de kaybolur" tezi ortaya çıkar. Sami, dili tıpkı insan gibi canlı bir varlık olarak nitelendirir ve gelişen ile değişime uğrayan dil şeklinde iki ayırım yapar. Bu bağlamda Türkçe'yi Turan dilleri arasında en iyisi ve en esaslısı olarak nitelendirir ve onun birkaç bin senelik olduğunu hatırlatır. Ancak Türkçenin tarihi süreçte uğradığı ciddi ihmal yüzünden ileri bir durumda olmadığını söyler ve sebep olarak da şunları ileri sürer: "Birinci sebep bu dili konuşanların kayıtsızlığı ve ihmali. Bu

[677]Kaleshi, a.g.e., s. 49-50

kayıtsızlığın başlangıç noktası olarak İslamiyet'in kabulüdür. Bununla birlikte Türkler geçmişle bağlarını tamamen koparmışlar ve Türkçe'yi önemsemek yerine Arapça ve Farsça'yı önemsemişler, bu dillerde sözlük ve eserler hazırlamışlar fakat Türkçe'de herhangi bir sözlüğe sahip olmamışlar. İkinci sebep ise Türkler'in cengâver bir millet olduğu için geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve birbirinden ayrılmalarıdır. Son sebep ise Türkçenin tarih boyunca ortak bir edebî dil olamamasıdır. Ona göre "Türkçe tarih boyunca düzenli bir sözlüğü, kararlaştırılmış bir yazımı ve imlası, klasik eserleri ve kendisini önemseyen bilinçli bir topluluğu olmayan bir dildir."[678]

Şemsettin Sami *"Lisan-ı Türkî (Osmanî)"* konulu makalesinde ise Anadolu sahasında konuşulan/yazılan dilin *lisân-ı Osmanî/Osmanlı lisanı/Osmanlıca* mı yoksa *lisân-ı Türkî/Türkçe* olduğu konusunu ilk kez sistematik bir şekilde ele alır. Sami'ye göre kurucu padişaha nispetle devlete verilmiş olan bir unvanını ne de o devletin de kurucusu olan milliyeti veya onun tabiriyle kavmi, ne de onun konuştuğu dili adlandırmada kullanılabilir. Böylece *lisân-ı Osmânî* yerine *lisan-ı Türkî* kavramını önerir ve Tanzimat yazarları arasında en yoğun şekilde *Türkçe* kavramını kullanan kişi olur, yine eserlerinde bazen Osmanlıca Türkçesi kavramını da kullanır. Osmanlıca'nın Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilden oluştuğunu diyenlere de karşı çıkar, bu söylevi 'abes' ve 'sakat' görür ve Osmanlı Türkçe'sinin içine ne kadar Arapça ve Farsça kelimeler girmiş ve onu tanınmaz hale getirmiş olsa bile konuşulan dilin tartışmasız Türkçe olduğunu söyler.[679]Ş. Sami Türkçe'deki Arapça ve Farsça kelimelerin durumunu da düşünmüş, tartışmış ve bununla ilgili köklü önerilerde bulunmuştur. O, düzgün ve doğru bir Türkçe'ye gitmenin önündeki en büyük engel olarak Arapça ve Farsça'dan giren kelimelerin olduğunu düşünür ve bunların bu dilden atılmasını bir şart olarak koşar. Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye girmiş olan kelimeleri esas olarak iki gruba ayırır. Bunlardan ilki *âdi/sıradan kelimeler,* ikincisi ise *ıstılahî kelimelerdir*. Bu iki gruptan ilkini iki kısma ayırır ve birinci kısmında halka kadar intikal etmiş kelimeleri dâhil eder (*vakit, zaman, mutlak, elbette, asker, süvari, namaz, abdest* gibi). Bunların Türkçeleştiğini kabul eder. Ancak ikinci kısımda özellikle sadece yazı dilinde kullanılan ve üstelik Türkçe karşılıkları bulunan kelimelerin dilden bütünüyle çıkarılması gerektiğini savunur (*et*

---

[678]Doğramacıoğlu, Hüseyin, "Şemseddin Sami'nin Kaleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, No: 10, s. 52-55
[679]Kaleshi, a.g.e., 51-52

kelimesi yerine *lahm, pirinç* kelimesi yerine *erz* gibi). Istılahî kelimeler için ise Sami, yapılabilecek çok bir şeyin olmadığını ve Türkçe'ye girmiş olan terimlerin mecburen kullanılacağını söyler fakat *dalak* kelimesi dururken Arapça'dan *tıhal* veya *karın* kelimesi dururken *batnı* kullanmanın doğru olmadığını söyler. Ayrıca o, bu iki dilden ödünçlenmiş kelimeleri de Türkçeleşmiş olarak kabul ettikten sonra onların Türkçe kurallarına göre kullanılması gerektiğini söyler. Türkçe'de sadelik ve anlaşılmaktan yana olduğu için de tek bir kelime ile ifade edilebilen bir şeyin iki veya daha çok kelime ile ifade edilmesine karşı çıkar. Bu tür kullanımlar genellikle *olmak, etmek, eylemek* gibi yardımcı fiilli yapılarda dikkati çeker. Ş. Sami *tahrir etmek* yerine *yazmak*; *ahz etmek* yerine de *tutmak* gibi safî Türkçe ve dolaysız kullanımları önerir. Kendi ifadesine göre bazı dergi ve kitaplarda "Ekspozisyonda ekspoze edilecek bir tablo" gibi cümlelerle karşılaştığında Türkçe'nin düştüğü vahim durumuna üzülür. Ona göre Türk milleti "kendi dilini küçümseme" hastalığına yakalanmıştır. "Türkler kendi dillerinden başka bir dili bilmezler, ancak kendi dillerini de beğenmezler" şeklinde bunu ifade ediyor.[680]Ayrıca uzun ve anlamsız cümleler kurmak yerine kısa ve düzgün cümlelerin kurulmasını önerir. Bir dilin sağlam temelleri olması için düzgün bir sözlüğün ve bir dil bilgisi kitabının bulunması gerektiğini şart koşan Ş. Sami, Türkçe'de bu kitapların bulunmadığını, lugat-i Osmaniye adı altında hazırlanan sözlüklerin de nasılsa biliniyor diye Türkçe kelimeleri içermediğini söyler. Muntazam bir Türkçe sözlüğün hazırlanması için ise şu şartları ileri sürer: Türkçe ile diğer diller yani Arapça ve Farsça arasında net bir sınırının belirlenmesi, ancak kullanılıyorsa dışarıdan alınan bir kelimenin sözlüğe eklenmesi ve Türkçe kelimelerin tespit edilmesi ile sözlüğe alınması.

b. Türk Edebiyatında Şemsettin Sami: Şemsettin Sami'nin sözlükçülük ve ansiklopedicilik alanında çok geniş ve hacimli çalışmaları olduğu için edebiyatçılık yönü biraz gölgede kalmıştır. Oysaki hem telif (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanı, *Besa* yahut *Ahde-i Vefa*, *Seydi Yahya* ve *Gave* tiyatro piyesleri) hem de tercüme (*İhtiyar Onbaşı, Galetee, Şeytanın Yadigârları, Sefiller*ve *Robinson*) çalışmaları ve farklı dergilerde yayınlamış olduğu makaleleri onun edebiyat alanında oluşturduğu temelleri ve Türk dili ile edebiyatına atfettiği önem gözler önüne sergileniyor.

[680]Kaleshi, a.g.e., s. 63-64

Ş. Sami'ye göre edebiyat *sarf, nahiv, maânî, lugat, iştikak, tarih, inşa, ilm-i ensab, ilm-i kıraat, kitabet, ahbar, roman ve hikâye* gibi ilimlerden ibarettir. Bunlar arasında sadece *sarf ve nahiv* asıl ilimdir, diğerleri ikincil veya üçüncül konumunda. Buna göre onun edebiyata yüklediği görev büyük ölçüde filolojiktir ve edib ile şair birbirinden farklıdır, şayet bir kişi hem edib hem şair ise o zaman *el-edibüş-şâir* tabiriyle anılır. Müspet ilimlerin önemi ile edebiyatın konumu tartışıldığı bir dönemde Ş. Sami'ye göre müspet ilimler ne kadar gerekli ve önemli ise edebiyat ve şiir de en az onlar kadar gerekli ve önemlidir. Onlardan "geri ve eksik değildir". Ona göre bir edebî eser *öz* ve *biçim* üzerinde kuruludur. Ona göre "yazılan şeyden maksat daima manadır, lafız ancak onun zarfıdır". Özün güzelliği ise kalp ve ruha gıda olabilecek bir halde olmasından ibarettir. Ş. Sami edebiyatı sadece eğlencelik olarak görmez, o eğlendirdiği gibi eğitir ve ders verir. Biçimin de sade ve anlaşılır olması gerektiğini söyler. Türkçe'de ilk telif romanı kâleme alan kişi olarak Ş. Sami romanı edebiyatın en önemli rüknü olarak telakki eder ve onu kurulmuş uzun hikâye ve böyle bir hikâyeyi havi kitap şeklinde tanımlar. Ona göre roman 'umûmi ahlakın tasviri, tenkidi ve muhakemesi' demektir. Tiyatro da Ş. Sami'nin hayatında romandan çok yer işgal eden bir türdür. Ona göre tiyatro romanın tecessüm etmiş şeklidir. Çünkü romanda okunarak zihinde canlandırılan olay, durum ve kişiler bu türde bizzat canlandırılır. Romana göre "ahlaka daha ziyade hizmet ettiğini" söyler.

Şairi ressama benzetir. Ressam ifade etmek istediklerini boyalarla kâğıt veya tual üzerinde ifade ederken, şair de sözlerle ifade eder. Buna göre şair bir şekilde manevi bir ressamdır. Ona göre resmin dikkati tamamen dış dünyaya ve tabiata, şiirin ise dikkati insan ve insanî olana dönüktür. Böylece şiir insan hayatı, düşünceleri, halleri, yüce fikirleri, tabii halleri yanı sıra insanın düşünce ve kalbini adeta teşrih ederek içindeki en ince mana ve hisleri sözle anlatır. Ş. Sami ayrıca şiiri bir "fünun ve maarif" işi olarak görmez. Şiirin doğuşu hakkında ise yazı ve tarih icat olunmadan önce halk arasında söylenen şarkılarından doğduğunu söyler. Ş. Sami ilk şairlerinin kimlerin olduğu konusunda kafa yorar ve ilk şairler olarak şu isimleri belirtir: birincisi Hint şairi Vyasa, ikincisi Yahudilerin Davut peygamberi ve sonuncusu ise Eski Yunan şairi Homer'dir.[681]

[681]Bilgin, Azmi, "Şemseddin Sami'nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 39, s. 45

Ş. Sami Türk şiirinin tıpkı İran şiiri gibi İslamiyet'i kabul ettikten sonra kendi öz kaynaklarından uzaklaştığını ve zamanla ondan bütünüyle koptuğunu düşünmektedir. Timur dönemini de Türk edebiyatının en çok 'parladığı' ve belki de 'zuhur' ettiği dönem olarak ileri sürer. Ali Şîr Nevaî'yi ise İslamiyet'i kabulden sonraki Türkçe'nin ilk büyük şairlerinden biri olarak gösterir.[682]

Ş. Sami Türk dil ve edebiyatı ile ilgili düşüncelerini genellikle *Hafta*ve *Sabah*dergisinde yayınladığı şu konulu makalelerinde irdelemiştir: *Lisanların Ensab ve Taksimatı 1-6, Kitabet-İnşa, Şiirin Mahiyeti ve Hakikati, Şiir ve Şuara, Şarkta Şiir ve Şuara 1-3, Okuyup Yazmak, Lisan-ı Türkî (Osmanî), Yazıların Tarihi, Tahsil-i Elsine, Elsine-i İslamiye, Lisan ve Edebiyatımız 1-2, Müsteşrikin ve Elsine-i Şarkiye, Yeni Lisan ve Edebiyatımız- Tarik-i Islah, Lisan'ı Edebîmizin İntihabi, İmlâmız, İmlâmızın Islahı, Elsine-i Sâmiye ve Lisân-ı Arabî, İsbât-ı Müsbet, Lisanımızın Tahdidi, Yine Lisan ve İmlâmız, Hall-i Mes'ele, Lisanımızın Tashihi, Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz, Şiir ve Edebiyat-ı Cedîdemiz, Elsine ve Ulûm ü Fünûn, Edebiyat Nedir?, Türkçemizin Enval, Lafız ve Mana, Edebiyât-ı Müstakbelemiz*ve *Lisan ve İmlâ Hakkında Fikr-i Hakikîmiz.*[683]

2. Arnavut Dil ve Edebiyatında Şemsettin Sami

Ş. Sami 1879 yılında İstanbul'a geldiğinde Arapça, Farsça, yeni ve eski Yunanca, Fransızca ve İtalyanca dillerini biliyordu. Ayrıca birçok müspet bilimden de önemli düzeyde bilgi sahibi idi. Ancak tüm bu diller arasında en zayıf noktası Türkçe idi ve onu geliştirmek için de hem ilk roman ve tiyatro piyeslerini yazdı hemde sistematik olarak hem dergilerde hemde gazetelerde yazarlık ve çevirmenlik yaptı. Yoğun olarak çalışmalarını devam ettiren ve Türk dili ile edebiyatı alanında temel taşlar niteliğinde eserler meydana getiren Ş. Sami, içinde vatan sevgisi taşıdığı Arnavutluk için de İstanbul'a geldikten sekiz yıl sonra bir ilke imza attı. Ş. Sami o zamana kadar birkaç kez girişimde bulunulmuş fakat başarılamamış *Arnavutça Dil Alfabesi'*ni hazırladı ve 1879 yılında 78 sayfa olarak yayınladı. Bu alfabe çalışmasını büyük ölçüde Sami Fraşeri hazırlamakla birlikte Yani Vreto Qestorati, Paşko Vasa ve Koto Hoxhi Qestorati'nin de katkıları oldu. Bu eser Arnavutlar tarafından "İstanbul Alfabesi" şeklinde tanındı. Alfabe, Arnavutça dilinin

[682] Şemsettin Sami'nin Türk dili ve edebiyatı ile görüşler hakkında geniş bilgi için bkz. Levend, a.g.e., 95-99; Topaloğlu, a.g.e., s. 45-147; Kaleshi, a.g.e., 71-85

[683]Adı geçen tüm makaleler için bkz. Topaloğlu, a.g.e., 147-387

öğrenimi için farklı dersler, vatan sevgisini uyandıran yazılar ve okulu devam edemeyenler için ilk aritmetik bilgilerinden oluşuyordu. Eser dâhilinde *Arnavut dili bölümü* (dil-milliyet ilişkisinin anlatıldığı bölüm) ve Harf coğrafyası bölümü (Arnavutluk sınırlarının ve Arnavut toprak güzelliklerinin anlatıldığı bölüm) Ş. Sami'ye aittir. Eserin kapak kısmında herhangi bir yazar veya redaktör ismi bulunmuyor. İlk sayfasında da Arnavutça dili harfleri yer alıyor ve onların yanında Yunanca, İtalyanca ve Türkçe olarak o harflerin karşılığı bulunuyor. Öğretmen yardımı olmadan anlaşılabilecek ve öğrenilebilecek şeklinde hazırlanan bir eserdir.[684]

Alfabenin yayınlanmasından çok vakit geçmeden dönemin sultanı II. Sultan Abdülhamit Arnavutça eserlerinin yayınlanmasını yasakladı bu yüzden bu eserinin sonraki basımları Bükreş'te gerçekleştirildi. Yine Bükreş'te 1886 yılında "Işık (Drita)" Kuruluşu tarafından Ş. Sami'nin 120 sayfalık *Arnavutça Dilbilgisi(Shkronjetore e Gjuhes Shqipe)"* eseri yayınlandı. Bilimsel olarak günümüzde hala değerini koruyan eser, Arnavutça dilinin tarihini ve gramer yapısını içeriyor. Eserde çok sayıda yeni kavramlar getiriliyor ve bunlar tek tek örneklendiriliyor. Ayrıca 1884-1885 yılları arasından Bükreş'te daha yeni yayınlanmaya başlayan "İlim" dergisinde Ş. Sami'nin beş yazısı bulunur. İlk yazısında Arnavutlardan herkesin, hangi meslek sahibi olursa olsun ilim öğrenmesi gerektiğini savunur. İkinci yazısında medeniyet kavramı ile ilgili irdelemelerde bulunur ve diğer üç yazısından da Yunan, Arap ve Avrupa Medeniyetinden söz eder. 1888 yılında yine Bükreş'te ve aynı kuruluş tarafından 158 sayfalık *"Dil Coğrafyası (Dheshkronja)"* eseri yayınlandı. Şemsettin Sami'nin bu coğrafya çalışmasında Arnavutların yaşadığı tüm bölgeler irdeleniyor, onların kültürleri ile örf ve adetleri tanıtılıyor ve Arnavut topraklarından tek tek tabiat güzelliklerinden söz ediliyor. Coğrafya eserinden sonra Ş. Sami Arnavut milliyetçi hareketinin sistematik programını içeren *Arnavutluk Ne idi, Nasıl ve Ne Olacak* şeklinde eserini Bükreş'te 1899 yılında isimsiz olarak yayınladı. Bu eserde öncelikle Arnavutluk'u Avrupa'nın en eski kavmi olarak tanıtır. Arnavutların ataları olan Pellazglardan söz eder. Daha sonra İskender Bey'in zamanına kadar kısa tarihini ele alır. İkinci bölümünde Arnavutluk hakkında coğrafi bilgiler verir, üçüncü ve son

[684] Trix, Frances, The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precusor to Turkish Script Reform Author (s), İnternational Jorunal of Middle East Studies, Vol. 31, No: 2 (May 1999), pp. 257-260 Bakiu, Zyber, Bibliografi e Zgjeruar e Veprave të Sami Frashërit (Sami Fraşeri Eserlerinin Geniş Bibliyografyası), Grand Prind Yay., 3. Basım, Tiran 2010, s. 22-24

bölümde de "Arnavutluk ne olacak?" sorusuna cevap bulmaya çalışır. İsimsiz olarak yayınlansa bile bu eserin kime ait olduğu kısa bir zaman içerisinde ortaya çıktı ve bir görüşe göre bu yıldan itibaren II. Sultan Abdülhamid ş. Sami'yi "ikameten memur" olarak atadı ve böylece onun dış dünya ile ilişkileri tamamen kesildi. Bu olaydan evvel onun Arnavutça çalışmalarından kayda değer bir çalışması günümüzde Arnavutluk Devlet Arşivleri'nden bulunan eski ve yeni Arnavutça şarkılarının yazıldığı koleksiyon çalışmasıdır ki henüz yayınlanmamıştır. Ayrıca bazı kayıtlardan onun bir Arnavutça sözlüğünü yazmaya başladığını fakat bitiremediğini öğreniyoruz.[685]

Sonuç

Şemseddin Sami'nin yenileşme sürecinde öncü bir şahsiyet olmasının ve ardından sıkça söz ettirecek kadar zengin bir hazineyi bırakmasının sebebi onun Batı'ya yakın bir muhitte yetişmiş olması ve Yunanistan'daki lisede hem birçok yabancı dili hem de Batı ilimlerini okumuş olmasıdır. Romancı, tiyatrocu, tercüman, sözlükçü ve ansiklopedist gibi özellikleriyle tanınan Şemseddin Sami, aynı zamanda hem genel olarak dil, hem de özel olarak Türkçe ve Arnavutça dilleri ile ilgilenmiştir. Milliyetçi yapısını hem dil ile ilgili araştırmalarında hem de Arnavutça yazılarında belli eden Şemseddin Sami, 54 yıllık ömrünü her iki millet için paha biçilmez eserler vererek geçirmiştir. Günümüzde ise eserleriyle iki toplum arasında köprü işlevini görmeye devam eden Şemseddin Sami, eserlerinde getirdiği orijinal yaklaşımlar ve zengin bakış açıları ile her alandaki sosyal bilimcilere önderlik edebilecek durumda.

Kaynakça

Bakiu, Zyber, *Bibliografi e Zgjeruar e Veprave të Sami Frashërit (Sami Fraşeri Eserlerinin Geniş Bibliyografyası),* Grand Prind Yay., 3. Basım, Tiran 2010

Bilgin, Azmi, "Şemseddin Sami'nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 39

Doğramacıoğlu, Hüseyin, "Şemseddin Sami'nin Kâleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 3, No: 10

Frashëri, Sami, *Vepra 2* (*Eser 2,* Bilimler Akademisi Yay., Tiran 1988

[685]Bakiu, a.g.e., s. 19-62; Frashëri, Sami, *Eser 2,* Bilimler Akademisi Yay., Tiran 1988, s. 19-90

Kaleshi, Hasan, *Sami Frashëri në Letërsinë dhe Filologjinë Turke (Türk Edebiyat ve Filolojisinde Şemseddin Sami),* Logos-A Yay., Üsküp 2010

Levend, Agâh Sırrı, *Sami Frashëri,* Terc. Genciana Abazi-Egro, Dituria Yay., Tiran 2004, s. 37

Polisi, Mehdi, *Sami Frashëri- Personalitet Shqiptare në Kâmûs Al-a'lâm (Kâmûs Al-a'lâm'da Arnavut Şahsiyetleri),* Logos-A Yay., Üsküp 2002

Sağlam, Nuri, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında "Millî Tiyatro" Anlayışı ve Şemseddin Sami'nin "Besa Yahut Ahde Vefa" Adlı Piyesi", *İlmî Araştırmalar 8,* İstanbul 1999, ss. 199-207

Topaloğlu, Yüksel, *Şemsettin Sami- Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları,* Ötüken Yay., İst. 2012

Töre, Enver, *Şemseddin Sami'nin Tiyatroları,* Asos Yay., İstanbul 2008

Trix, Frances, "The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precusor to Turkish Script Reform Author (s)", *İnternational Jorunal of Middle East Studies, Vol*. 31, No: 2 (May 1999), pp. 257-260